

ANDRZEJ STOIŃSKI

PRZEOBRAŻENIA
IDEI SPRAWIEDLIWOŚCI SPOŁECZNEJ
CZĘŚĆ II:
SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA
JAKO SPRAWIEDLIWOŚĆ WYRÓWNAWCZA

Sprawiedliwość społeczna bywa interpretowana na wiele sposobów. Może być utożsamiana między innymi ze sprawiedliwością ogólną, rozdzielczą oraz z ideami równości i solidarności. W tym tekście przedmiotem zainteresowania będą utożsamienia sprawiedliwości społecznej ze sprawiedliwością wyrównawczą i jej bardziej szczegółowymi odmianami: sprawiedliwością karzącą, naprawczą i wymienną¹.

Aleksander Peczenik następująco określa różnice między sprawiedliwością rozdzielczą a wyrównawczą: „Podczas gdy sprawiedliwość rozdzielająca dotyczy ogólnego podziału dóbr w społeczeństwie, sprawiedliwość wyrównująca dotyczy tylko dwóch stron określonego stosunku społecznego [...] sprawiedliwość wyrównująca domaga się przywrócenia równowagi interesów stron”². Arystoteles w tej odmianie sprawiedliwości wyróżnił bardziej szczegółowe rodzaje: odnoszące się do dobrowolnych relacji między podmiotami (wymienna) oraz stosunków angażujących przymus bądź oszustwo (karząca, rekompensująca). Wyrównanie dotyczy zatem albo wartości wymienianych dóbr, albo przywrócenia stanu sprzed straty³. Z uwagi na ten

Dr ANDRZEJ STOIŃSKI — Instytut Filozofii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; adres do korespondencji: ul. K. Obiży 1, 10–725 Olsztyn; e-mail: andrzej.stoinski@gmail.com

¹ Obszerniej na temat różnych aspektów sprawiedliwości społecznej jako wyrównawczej piszę w IV rozdziale książki *Idea sprawiedliwości społecznej. Wstępna klasyfikacja znaczeń* (Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2017), 63–102.

² Aleksander PECZENIK, „Dogmatyka prawa, sprawiedliwość i system”, w: *Studia z filozofii prawa*, red. Jerzy Stelmach (Kraków: Wydawnictwo UJ, 2001), 137.

³ ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska*, przeł. Daniela Gromska, w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 5 (Warszawa: PWN, 1996), 176.

podział przedmiotem analizy w niniejszym artykule będą: sprawiedliwość karząca, naprawcza i wymienna. Tę pierwszą, dla zachowania ostrzejszych konturów, warto odróżnić od sprawiedliwości karnej. Karząca jest zorientowana na wyrównanie dokonanego zła⁴. Karza, związana z kontekstem porządku prawnego, stara się łączyć w praktyce legislacyjnej elementy kary i naprawy (restrykcji).

KOLEKTYWNY CHARAKTER PODMIOTÓW SPRAWIEDLIWOŚCI SPOŁECZNEJ

Społeczne znamię powyższych odmian sprawiedliwości polega na ujmo-
waniu stron relacji nie jako indywidualów, ale jako podmiotów grupowych⁵.
Podejście to dobrze wyraża następujące stwierdzenie: „odpowiednio do tego,
podmiotami owych uprawnień oraz zobowiązań nie są jednostki czy państwo
[...], ale grupy społeczne”⁶. Grupową charakterystykę sprawiedliwości spo-
łecznej zapoczątkował Heinrich Pesch⁷. Tego rodzaju nastawienie kontynu-
ują między innymi Johann Messner⁸ czy Stanisław Kowalczyk. Ten ostatni

⁴ Skrajnym przykładem może być w tym wypadku *lex talionis*, którego najwcześniejsza znana postać widnieje na Stelli Hammurabiego. O związkach *lex talionis* jako odwzajemnienia ze sprawiedliwą dystrybucją i retrybucją zob. między innymi hasło *Reciprocity*, autorstwa Lawrence’a C. Beckera, w: *Encyclopedia of Ethics*, red. Charlotte B. Becker (New York: Routledge, 2013), 1464-1466; w kontekście Arystotelesowskiej krytyki poglądów pitagorejskich zob. Richard KRAUT, *Aristotle: Political Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 152-153; w perspektywie treści Nowego Testamentu zob. Nicholas WOLTERSTORFF, *Justice in Love* (Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2015), 120-131.

⁵ Sprawiedliwość społeczna rządzi „stosunkami między grupami społecznymi o różnych interesach”. Tadeusz ŻELEŹNIK, *Sprawiedliwość*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. Władysław Piwowarski (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1993), 172.

⁶ Leo W. SHIELDS, *The History and Meaning of the Term Social Justice* (Notre Dame, Ind.: Notre Dame University, 1941), 41-42. Dość skrajne stanowisko w tej kwestii zajmuje na przykład John R. Lee — zob. John R. LEE, *Is “Social Justice” Justice? A Thomistic Argument for “Social Persons” as the Proper Subjects of the Virtue of Social Justice* (Ann Arbor, Mi.: ProQuest, 2008). Autor ten argumentuje, że sprawiedliwość może być cnotą społecznych osób (*social persons*) — wspólnot połączonych jednolitym celowym porządkiem. Ibidem, 47. Lee zastępuje kryterium substancjalności indywidualium wyznacznikiem samoistości wspólnoty. Ibidem, 62-96. Nadaje on tym sposobem grupom społecznym quasi-osobową kwalifikację. Ibidem, 107.

⁷ Zob. Heinrich PESCH, *Ethics and the National Economy*. Przeł. z niemieckiego na angielski Rupert Ederer (Manila: Divine Word Publications, 1988).

⁸ Zob. Johann MESSNER, „Zum Begriff der sozialen Gerechtigkeit”, w: *Die soziale Frage und der Katholizismus. Die soziale Frage und der Katholizismus. Festschrift zum 40jährigen Jubiläum der Enzyklika « Rerum Novarum »*. Veröffentlichungen der Sektion für Sozial- und Wirtschaftswissenschaft der Görres-Gesellschaft (Paderborn: F. Schöningh, 1931), 416-435.

podkreśla, że „podmiotami takiej sprawiedliwości nie są indywidualni ludzie, lecz całe grupy [...]”⁹. Powyższe charakterystyki warto doprecyzować podziałem na *grupy społeczne* oraz *kohorty*¹⁰.

Analizując podmioty kolektywne, należy też wziąć pod uwagę ich czasową i przestrzenną specyfikę¹¹. Pod mianem podmiotu *kolektywnego czasowo* będziemy rozumieć rozciągniętą w czasie, naturalną jedność jakiegoś grona osób w rozumieniu grupy społecznej (rodziny, rodu, plemienia, wspólnoty religijnej, stanu społecznego, kasty, narodu itp.) lub też zbioru osób o wspólnych znamionach łączących ich w kohortę. Zasadniczym kryterium wyróżniania tych pierwszych jest występujące wśród jej członków poczucie wspólnotowej więzi, przynależności. W dystynkcji kohort wskazuje się zaś wspólną cechą (zarabiający powyżej średniej krajowej, bruneci, mężczyźni, robotnicy, ludzie z nadwagą, emeryci, urzędnicy itp.). Z kolei pod nazwą *podmiotu kolektywnego przestrzennie* (grupy przestrzennej lub kohorty przestrzennej) będzie się mieścić grono osób aktualnie przynależących do jakiejś wspólnoty lub kohorty.

Warto też zauważyć, że porzucenie wzorca sprawiedliwości ogólnej otwiera drogę dla innego traktowania relacji we wspólnocie. Mogą one być charakteryzowane na przykład w perspektywie potencjalnego bądź zaistniałego konfliktu podmiotów indywidualnych lub grupowych. Tego rodzaju nastawienie cechuje refleksję marksistowską i neomarksistowską. Relacje społeczne są tam interpretowane jako pole walki (klas, ras, płci) oraz jako dziedzina zmagania o emancypację uciskanych grup (na ogół mniejszości). Marksowska sprawiedliwość społeczna może się wprawdzie jawić jako dystrybucyjna¹², ale są istotne racje przeciwne tego rodzaju utożsamieniu. Ignorowane jest w niej na przykład wymaganie równości istotowej podmiotów uczestniczących w aktach sprawiedliwości. To z kolei umożliwia zaprojektowanie odmiennych

⁹ Stanisław KOWALCZYK, „Państwo a problem sprawiedliwości społecznej”, *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, 12 (2009), Nr 1: 171.

¹⁰ Termin „kohorta” zaczerpnięty został ze statystyki i odnosi się on do jakiegoś zbioru ludzi opisanego przez wybrane wyznaczniki, według których uwzględnia się je w badaniach. Zob. William M. MASON i Stephen E. FIENBERG, „Introduction: Beyond the identification problem”, w: *Cohort Analysis in Social Research: Beyond the Identification Problem*, red. William M. Mason i Stephen E. Fienberg (New York: Springer Verlag, 2012), 1.

¹¹ Szeroko potraktowaną klasyfikację podmiotów, w tym także grup społecznych, zainteresowani znajdą między innymi w: Ramkrishna MUKHERJEE, *Classification in Social Research: A Critique and Revision of the Free Will Defense in Theodicy* (Albany: SUNY Press, 1983), 71–73.

¹² Zgodnie z formułą: „Każdy według swych zdolności, każdemu według jego potrzeb”. Karol MARKS, „Krytyka Programu Gotajskiego”, w: Karol MARKS i Fryderyk ENGELS, *Dzieła*, t. 19 (Warszawa: Książka i Wiedza, 1972), 24.

wyznaczników dla poboru dóbr (możliwości) i dla ich rozdziału (potrzeby). W ten sposób podważone zostaje fundamentalne dla sprawiedliwości wymaganie wzajemności. Pojawiają się też trudności w zdefiniowaniu tytułu do dzierżenia dóbr, ignorowana jest w rozdziale kwestia zasług¹³. Ponadto sprawiedliwość w ramach tych doktryn nie jest określana jako reguła uniwersalna, ale definiowana jest przez interes klasowy¹⁴ (rasowy, płciowy itp.).

1. SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA O SPECYFICE KARZĄCEJ

Charakterystyka tego podejścia polega na zastosowaniu zasad sprawiedliwości karzącej do podmiotów kolektywnych¹⁵. Jak się wydaje, łatwiej wskazać historyczne przykłady tej identyfikacji niż jej uzasadnienie teoretyczne. Można ją odnaleźć zwłaszcza w totalitarnych systemach definiujących życie wspólnotowe przez pryzmat walki. W ich ramach prześladowaniom poddawane były całe grupy społeczne, jak również kohorty. W ustroju komunistycznym i nazistowskim karano jednostki na podstawie ich przynależności do wskazanych grup i kohort przestrzennych¹⁶. Uzasadniano to odwetem za, na ogół domniemane, krzywdy wyrządzone przez członków podobnie definiowanych grup i kohort czasowych. Na przykład w czasach rewolucji bolszewickiej uzasadnieniem represji wobec niektórych grup i kohort przestrzennych (ludzi zamożnych, funkcjonariuszy *ancien regime*'u, rodzin arystokratów itp.) była wina (zwłaszcza wyzysk) przypisywana członkom dawnych grup i kohort przestrzennych. Modus łączenia ze sobą występków, win i odwetu polegał na domniemaniu przynależności ludzi obecnie represjonowanych do tej samej grupy czasowej, co krzywdziciele umiejscowieni w przeszłości. Dzięki nałożeniu na siebie idei zbiorowości przestrzennych i czasowych, wspólną odpowiedzialność, za dawne krzywdy bądź winy, ponosili członkowie aktualnie definiowanych podmiotów kolektywnych.

¹³ W kwestii tytułu i zasługi jako wyznaczników sprawiedliwości zob. Kenneth MINOGUE, „Social Justice and the Metaphor of Gaps”, *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 2008, nr 1: 61.

¹⁴ Zob. Stanisław KOZYR-KOWALSKI i Jarosław Ładosz, *Dialektyka a społeczeństwo* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974), 415–416.

¹⁵ Na przykład Irving Babbitt uważał, że sprawiedliwość społeczna znaczy w praktyce tyle, co sprawiedliwość klasowa. Irving Babbitt, *Democracy and Leadership* (New York: Houghton, Mifflin Co., 1924), 308.

¹⁶ Ernest Fortin podkreśla, że w wyniku szczególnej ewolucji poglądów wywodzących się od Rousseau, rozprzestrzeniło się przekonanie, że „Jedynym prawdziwym złem jest zło społeczne, tak jak jedynym grzechem jest grzech społeczny”. Ernest L. Fortin, *Natural Law and Social Justice*. W: IDEM. *Classical Christianity and the Political Order: Reflections on the Theologico-political Problem*. Red. Brian J. Benestad. (Lanham: Rowman & Littlefield, 1996), 235.

Powyższa deskrypcja nie oddaje jednak teoretycznego wymiaru zagadnienia. Wyraża się on między innymi w postrzeganiu wspólnoty politycznej w świetle sprzeczności interesów i walki grup społecznych¹⁷. Tego rodzaju znanie nosi przede wszystkim myśl marksistowska. W ramach tej doktryny brak definitywnych rozstrzygnięć w rozumieniu sprawiedliwości utrudnia precyzyjne wskazanie sensu sprawiedliwości społecznej¹⁸. Paweł Tarasiewicz, powołując się na rozliczną literaturę przedmiotu, pisze o tym następująco: „[...] pojęcie sprawiedliwości uniwersalnej, ahistorycznej i abstrahującej od aktualnych stosunków produkcji jest dla Marksa czymś zupełnie obcym”¹⁹. Klasyyczny marksizm odrzuca uniwersalne ideały²⁰. Tarasiewicz przywołuje też myśl Lenina, że „etyką jest to, co służy zburzeniu dawnego społeczeństwa, opartego na wyzysku, oraz zjednoczeniu wszystkich ludzi pracy wokół proletariatu budującego nowe społeczeństwo komunistów”²¹. Wskazany pogląd jest w istocie odwróceniem Arystotelesowskiego przekonania, że celem władzy w państwie jest urzeczywistnianie sprawiedliwości. Dla marksistów władza dominującej w państwie klasy narzuca sens pojęcia

¹⁷ Na różne aspekty tak zwanej walki klas zwracają uwagę między innymi autorzy zbioru Michael LAVALETTE i Gerry MOONEY, red., *Class Struggle and Social Welfare* (New York: Routledge, 2013). Podobną problematykę zob. też Gregory C. LEAVITT, *Class Conflict: The Pursuit and History of American Justice* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2013); Rodney G. PEFFER, *Marxism, Morality, and Social Justice* (Princeton: Princeton University Press, 2014).

¹⁸ Na przykład Piotr Wróbel uważa, że „krytyka wyzysku robotników przez kapitalistów w myśli Karola Marksa prowadziła do pewnej odmiany sprawiedliwości dystrybtywnej, której postulat w socjalizmie brzmiał: «od każdego według jego możliwości, każdemu według jego pracy», a w komunizmie «każdemu według potrzeb», co zlikwidowałoby ostatecznie problemy redystrybucyjne”. Piotr WRÓBEL, „Postulat sprawiedliwości społecznej a idea sprawiedliwości”, *Studia Socialia Cracoviensia* 5 (2013), nr 1: 139. Autor ten podkreśla jednak, że przemoc w imię zaprowadzenia sprawiedliwości społecznej jest bardzo poważnym błędem aksjologicznym marksizmu. Ibidem. Emilia Żyro rozróżnia u Marksa sprawiedliwość w sensie węższym (dystrybtywne kryterium „każdemu według pracy” — właściwe dla kapitalizmu i pierwszej fazy komunizmu) i w sensie szerszym (emancypacja jednostki od niewolniczego podporządkowania podziałowi pracy i możliwość wszechstronnego rozwoju — charakterystyczna dla osiągniętego komunizmu). Emilia ŻYRO, „Aksjologiczna treść pojęcia sprawiedliwości w poglądach Karola Marksa”, *Etyka* 1 (1966): 208-209.

¹⁹ Paweł TARASIEWICZ, „Marksistowska koncepcja sprawiedliwości”, w: *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. Piotr Jaroszyński i Mieczysław Albert Krapięć (Lublin: Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, 2009), 112. Rodney G. Peffer twierdzi, że w przekonaniu Marksa w prawdziwie komunistycznym społeczeństwie nie są potrzebne takie pojęcia prawne, jak „sprawiedliwość rozdzielcza” czy „prawa człowieka”, ponieważ są one zrozumiałe tylko w perspektywie sprawiedliwości. Rodney G. PEFFER, *Marxism, Morality, and Social Justice* (Princeton: Princeton University Press, 2014), 11.

²⁰ P. TARASIEWICZ, *Marksistowska koncepcja sprawiedliwości*, 115.

²¹ Włodzimierz Ilicz LENIN, „Zadania związków młodzieży”, w: LENIN, *Dzieła*, t. 31 (Warszawa: Książka i Wiedza, 1959), 294.

„sprawiedliwości”²². Jak się wydaje, celem tego zabiegu była zmiana stosunków własności w postulowanym przez nich społeczeństwie. W wizji Marksa zamiast społeczeństwa jako wspólnoty etycznej jest pole walki interesów. W miejsce równoprawnych podmiotów występują rządzący i podporządkowani. Cnotę sprawiedliwości zastępuje reguła budowy nowego ładu, a wymaganie wzajemności ustępuje miejsca koncepcji wyzysku.

Należy jednak zauważyć, że podstawy tej doktryny są obciążone poważnymi błędami²³. Wśród nich jest przyjęcie obiektywnej (szacowanej wedle wkładu pracy²⁴) teorii wartości przedmiotów wymiany i związane z tym postrzeganie jej jako równania²⁵. Efektem tych mylnych założeń jest mniemanie, że w wymianie między robotnikiem i kapitalistą ten ostatni zagarnia całą wartość dodatkową, utożsamianą przez Marksa z zyskiem traktowanym jako miara wyzysku²⁶.

Marksistowska sprawiedliwość społeczna w perspektywie walki klas oznacza dyktaturę proletariatu, wymuszającą uspołecznienie własności środków produkcji²⁷. Ma się to dokonać kosztem klas wyzyskujących. Odebranie własności tej grupie (a w razie potrzeby również wolności i życia), czyli powołanie uprawnień, jest w perspektywie marksistowskiej sprawiedliwości

²² Nie jest to zresztą pogląd zupełnie oryginalny. Można go odnaleźć chociażby w zapamiętaniach Platńskiego Trzymacha. Zob. PLATON, *Państwo*, przeł. Władysław Witwicki (Warszawa: Alfa, 1994), 38–82. Analogiczny do Trzymacha pogląd wypowiada Kallikles w *Gorgiaszu*, z tą różnicą, że według tego ostatniego prawo dla własnej korzyści ustalają nie silni, ale większość złożona ze słabszych. PLATON, *Gorgiasz*, przeł. Władysław Witwicki, w: PLATON, *Dialogi*, t. I (Kęty: Antyk, 1999), 394.

²³ Kompetentną i mimo upływu lat wciąż aktualną krytykę podstaw i zasadności teorii wyzysku w formie, jaką prezentowali Johann Karl Rodbertus i Karol Marks, zob. Eugen von BÖHM-BAWERK, *Kapitał i zysk z kapitału*, t. II, przeł. Władysław Zawadzki (Kraków: Gebethner i Wolff, 1925), 14–112. W opracowaniu elektronicznym Radosława Wojtyszyna i Jana Lewińskiego (Wrocław 2004/2005) <http://mises.pl/pliki/upload/bbkapitalzysk.pdf>, dostęp 16.01.2017.

²⁴ Argumentacja podważająca trafność tej deskrypcji zob. Eugen von BÖHM-BAWERK, *Teoria wyzysku*, przeł. Zygmunt Straszewicz (Warszawa: Wydawnictwo „Ligi Pracy”, 1920), 46.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Jak pisze Rodney G. Peffer, pierwszym krokiem do osiągnięcia stanu idealnego społeczeństwa, w przekonaniu zarówno Marksa i Engelsa, jak też głównych teoretyków klasycznego marksizmu (Lenina, Luxemburg, Trockiego, Gramsciego), miała być socjalizacja środków produkcji i wyeliminowanie prywatnych zysków. R.G. PEFFER, *Marxism, Morality, and Social Justice*, 11–12. Zauważmy, że definiowanie relacji społecznych jako walki (gry o sumie zero) podważa automatycznie możliwość brania pod uwagę wystąpienia jakiegokolwiek nadwyżki kooperacyjnej. Wyrazem tego przekonania jest opinia Marksa, że wypracowana w procesie produkcji stopa wartości dodatkowej „jest ściśłym wyrazem *stopnia wyzysku siły roboczej przez kapitał*, czyli robotnika przez kapitalistę”. Karol MARKS, *Kapitał*, t. I, przekład zbiorowy (Warszawa: Hachette, 2010), 311.

²⁷ E. ŻYRO, *Aksjologiczna treść pojęcia sprawiedliwości*, 206–207.

słuszną karą za czyn wyzysku, wyrównaniem krzywdy²⁸. Takie przynajmniej wydają się implikacje koncepcji Marksa w odniesieniu do klasycznie rozumianej sprawiedliwości. Uznajemy to za implikacje dlatego, że Marks nie głosił tych poglądów wprost. Ignoruje on bowiem zagadnienie uniwersalnej sprawiedliwości, uważając ją za wyraz fałszywej świadomości. W związku z tym Anna Jankowska podkreśla, że „[...] marksizm traktowany powszechnie przecież jako filozofia sprawiedliwości społecznej nie dysponuje rozbudowaną teorią tej kategorii. Jeżeli tak, to wszystkie rozumienia terminu «sprawiedliwość» prezentowane na gruncie marksizmu w większym stopniu mają znaczenie ematywne niż deskryptywne»²⁹.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że jeśli postulowane przez marksizm działania miałyby być oceniane jako uczciwe w perspektywie którejkolwiek odmiany sprawiedliwości, to tylko w świetle sprawiedliwości karnej (karzącej i/lub naprawczej). Warto też zauważyć, że przemoc, jeśli uwzględnić ją w ramach sprawiedliwości, jest znamieniem tylko sprawiedliwości karnej. Z tego względu marksowska sprawiedliwość społeczna może być interpretowana jako sprawiedliwość karzącą lub naprawczą. W społecznej rzeczywistości sprawiedliwość karząca, w postaci *lex talionis*, z różnych względów rzadko jednak bywa preferowana³⁰. Bardziej korzystne społecznie wydają się w tym względzie reguły sprawiedliwości naprawczej. Są one kwalifikowane na ogół jako normy dla stosunków o zerowej sumie dóbr (*zero-sum game*)³¹.

²⁸ Ibidem, 211.

²⁹ Anna JANKOWSKA, „Marksizm a filozofia sprawiedliwości: perswazyjna definicja sprawiedliwości a praktyka społeczna”, *Etyka* 19 (1981): 14.

³⁰ Nawet w paradygmatycznym pod tym względem zbiorze praw Hammurabiego na kilkaset artykułów zaledwie kilkanaście (§ 196, § 197, § 200, § 210, § 229, § 230, § 236, § 237, § 240, § 245, § 263) wykazuje ściśle odwetowe znamiona. Zob. *Kodeks Hammurabiego*, przeł. Marek Stępień, edycja komputerowa: www.zrodla.historyczne.prv.pl, Portal „Pistis”, dostęp 14.07.2014 <http://www.pistis.pl/biblioteka/Hammurabiego%20kodeks.pdf>. Nieco inaczej jest jednak w refleksji teoretycznej. W tym przypadku prawo odwetu znajduje swoje racjonalne uzasadnienie choćby u Immanuela Kanta. Uzasadnieniem kary w ramach Kantowskiego podejścia jest odwzajemnienie naruszenia przez sprawcę dobra poszkodowanego adekwatnym naruszeniem dobra sprawcy. Samotnik z Królewca pisze: „[...] to, co czynisz innemu spośród ludu za niezawinione zło, to czynisz też sobie samemu. [...] zabijasz go, to zabijasz samego siebie. Jedyne prawo odpłaty (*ius talionis*), pojmowane jednak tylko w ramach [publicznego] sądu (nie w ramach wyroku prywatnego), może oddać odpowiednio jakość i wymiar kary; wszystkie inne [zasady wymierzania kary] są zmienne i nie mogą, z powodu innych wchodzących w grę w ich przypadku względów, być odpowiednio zgodne z sentencją czystej i ścisłej sprawiedliwości” Immanuel KANT, *Metaphysik der Sitten* (Berlin: L. Heimann, 1893), 160. Cytat w tłumaczeniu Macieja Chmielińskiego, za: Maciej CHMIELIŃSKI, „Cele kary kryminalnej i czynniki ograniczające wymiar kary w oświeceniowych koncepcjach penologicznych”, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 89 (2013): 43.

³¹ Relacje między dwoma podmiotami odnośnie do dobra wynoszonego z interakcji da się

2. SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA O SPECYFICE NAPRAWCZEJ

Jako swego rodzaju antidotum, na różne problemy, jakie generuje zastosowanie sprawiedliwości karzącej (odwet, obustronnie ujemna suma dóbr, generowanie kosztów społecznych³² itp.), bywa traktowana sprawiedliwość naprawcza³³. Opiera się ona na trzech integralnych elementach: „1. na prawie ofiary do rekompensaty, 2. na zobowiązaniu sprawcy do odpowiedzialności i naprawienia wyrządzonej krzywdy, 3. na uczestnictwie stron i społeczności lokalnej w procesie prowadzącym do restytucji przez sprawcę szkody wyrządzonej ofierze”³⁴.

Loretta Capeheart i Dragan Milovanovic w pracy *Social Justice: Theories, Issues, and Movements* („Sprawiedliwość społeczna: teorie, problemy i ruchy”) uważają, że zasady sprawiedliwości winny służyć nie tylko rozdziałowi dóbr, ale i rekompensacie związanej z dyskryminacją, wyzyskiem, brakiem praw wyborczych itp.³⁵ W ramach tego sposobu myślenia pewnym grupom społecznym należy się rekompensata za dawniej wyrządzone wobec nich krzywdy. W ten sposób w przeszłości, w ramach realnego socjalizmu, powoływano się właśnie na naprawę skutków wcześniejszego wyzysku klasowego. Dziś za przykład podobnego działania uchodzi tak zwana akcja afirmatywna³⁶.

podzielić na trzy rodzaje: o ujemnej sumie dóbr (obie strony relacji tracą); o sumie zero (jedna strona traci, druga korzysta); o sumie dodatniej (obie korzystają). Bruce E. Kaufman wskazuje na cztery możliwe rezultaty: *win-win*; *lose-win*; *win-lose*; *lose-lose*. Zob. Bruce E. KAUFMAN, „Economic analysis of labor markets and labor law: an institutional/industrial relations perspective”, w: *Research Handbook on the Economics of Labor and Employment Law*, red. Michael L. Wachter i Cynthia L. Estlund (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012), 87. Jose Fadul zwraca uwagę, że schemat *win-win* charakteryzuje na przykład sytuacje przebaczenia winy. Obie strony wynoszą z niej pewnego rodzaju dobro. Z kolei zemsta, odwet odzwierciedla model *lose-lose*. Obie strony tej relacji ponoszą w niej straty. Zob. Jose A. FADUL, *More Lessons in Chess and in Life* (London: Lulu, 2009), 145. Sumaryczne rozróżnienia w odniesieniu do konfliktu społecznego zob. Jamashid GHARAJEDAGHI, *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture* (Burlington: Elsevier, 2011), 105–107.

³² Gary Stanley BECKER, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, przeł. Helena i Krzysztof Hagemeyerowie (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), 137.

³³ O sprawiedliwości naprawczej zob. G.S. BECKER, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, passim; Monika PŁATEK i Michał FAJST, red., *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka* (Warszawa: Liber, 2005); Jim CONSEDINE, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*, przeł. Michał Wołodzko i Kacper Gradoń (Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, 2004).

³⁴ Monika PŁATEK, „Teoria sprawiedliwości naprawczej”, w: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. Monika Płatek i Michał Fajst (Warszawa: Liber, 2005), 77.

³⁵ Loretta CAPEHEART i Dragan MILOVANOVIC, *Social Justice: Theories, Issues, and Movements* (London: Rutgers University Press, 2007), 3, passim.

³⁶ Zob. Albert G. Mosley, Nicholas Capaldi, *Affirmative Action: Social Justice or Unfair Preference?* (Lanham: Rowman & Littlefield, 1996).

Poza problemami natury etycznej (odpowiedzialność zbiorowa, kwestia winy i zadośćuczynienia, *casus* krzywd nierekompensowanych³⁷ itp.), w przypadku tej identyfikacji, co dotyczy również poprzedniej, pojawiają się kłopoty o charakterze proceduralnym. Problematyczne wydaje się na przykład przypisywanie poszczególnych osób do konkretnych czasowych i przestrzennych zbiorowości oraz związane z tym bardziej praktyczne zagadnienia. Trudności w tym względzie pojawią się chociażby w związku z próbą odpowiedzi na pytanie: do której grupy czasowej zaliczyć potomka pary, w której jedno z małżonków jest członkiem czasowej grupy wyzyskiwanych, a drugie — czasowej grupy wyzyskującej?

Jak się wydaje, można jednak wskazać przypadki restytucji czy choćby prób zmierzających do restytucji utraconych dóbr, które mieściłyby się zarówno w powszechnym poczuciu sprawiedliwości, jak i odnosiłyby się do podmiotów kolektywnych. Tego rodzaju działaniami są chociażby wypłaty rekompensat poszkodowanym w XX-wiecznych wojnach totalnych. W tym przypadku ojcowie i mężowie oddający życie w obronie ojczyzny byli członkami tych samych grup, co wdowy i sieroty po nich. Zakwalifikowanie tych ostatnich wraz z inwalidami wojennymi do jednej przestrzennej kohorty lub wspólnoty, której należy się rekompensata, jawi się jako zasadne.

W tym kontekście warto jednak odróżnić kolektywną naprawę jako rekompensatę występującą *ex post* od działania *ex ante*, mającego uchościć za rekompensatę. Przykładem naprawy *ex post* może być właśnie rekompensata dla inwalidów wojennych, wdów i sierot oddana w zamian za świadczenie wniesione przez nich samych lub przez członków ich wspólnot. W propozycji sprawiedliwości rekompensującej *ex ante* postuluje się przyznanie benefitu, którego celem jest podniesienie (głównie materialnej) kondycji społecznej podmiotów upośledzonych, choć niekoniecznie pokrzywdzonych. Z uwagi na ów benefit ustala się (projektuje) wysokość kontrybucji i wyznacza podmioty, które mają tego świadczenia dokonać. Tym się to różni od poprzedniego, że

³⁷ Do tego rodzaju zła należałoby zaliczyć chociażby takie, jak gwałt czy morderstwo. Warto jednak zauważyć, że również i one bywały w historii uznawane za podlegające rekompensacie. Przykładem tego był chociażby średniowieczny *wergeld* (główszczyzna). Niestety także to rozwiązanie miało swoje mroczne oblicze. Najbardziej drastycznym chyba przykładem ciemnej strony główszczyzny był *casus* słynnego „rozvodu po karolińsku”. Zapiski Hinkmara, biskupa Reims, z IX wieku ukazują przypadki zabicia legalnej połowicy i zgodnego z prawem wypłacenia za to okupu jej rodzinie, a wszystko po to, by pojąć nową żonę. Zob. Michel ROUCHE, „Wczesne średniowiecze w zachodniej Europie”, w: *Historia życia prywatnego*, t. 1: *Od Cesartwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, red. Philippe Ariès i Georges Duby, przeł. Krystyna Arustowicz i Maria Rostworowska (Wrocław: Ossolineum, 2005), 502-503.

w rekompensacie dla inwalidów, wdów i sierot idzie o odwzajemnienie, wniesionego już wcześniej i faktycznie zaistniałego świadczenia na rzecz. W opisanych powyżej postaciach, rekompensata *ex post* jest więc próbą odwzajemnienia, podczas gdy działanie *ex ante* ma na celu jedynie zrównanie kondycji. Mamy zatem w tym wypadku do czynienia z dwoma odmiennymi znaczeniami „rekompensaty”: pierwsza polega na wyrównywaniu powstałych szkód, druga zaś na niwelowaniu różnic.

3. SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA O SPECYFICE WYMIENNEJ

Tego rodzaju identyfikacja sprowadza się do traktowania całych grup społecznych lub kohort jak pojedynczych podmiotów uczestniczących w aktach wymiany. Jak pisze Andrzej Maryniarczyk, „sprawiedliwość wymienna ma za przedmiot uprawnienia jednostek względem siebie lub grup czy wspólnot względem siebie [...]”³⁸. Tendencję do „uspołeczniania” tej odmiany sprawiedliwości można kojarzyć z odejściem w przeszłość dawnego modelu relacji społecznych. W wymiarze teoretycznym polegał on na wymianie, uzupełnianiu się funkcji przez traktowane całościowo, odmienne i do pewnego stopnia zamknięte, stany społeczne³⁹. Odnosząc się do tego, Brian Barry wiąże pojawienie się koncepcji sprawiedliwości społecznej z wczesnymi latami XIX-wiecznej industrializacji i zachodzącymi w jej wyniku przemianami⁴⁰. Na ten wątek traktowania całej wspólnoty jako organizmu⁴¹, a grup społecznych jako części jednej całości, wymieniających i uzupełniających się swoimi funkcjami, mogą też wskazywać pewne fragmenty niektórych encyklik papieskich⁴². Szczególnie znamienne wydają się w tym względzie propozycje Leona XIII i Piusa XI⁴³.

³⁸ Andrzej MARYNIARCZYK, „O właściwą miarę sprawiedliwego działania”, w: *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, red. Piotr Jaroszyński i Mieczysław Albert Krąpiec (Lublin: Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, 2009), 23.

³⁹ Opis zmiany dawnego stanowo-funkcjonalnego ładu społecznego w wyniku utraty funkcjonalnej roli, jaką wcześniej odgrywała francuska arystokracja, zob. Alexis de TOCQUEVILLE, *Dawny ustrój i rewolucja*, przeł. Hanna Szumańska-Grossowa (Warszawa: Aletheia, 2005), 65-68.

⁴⁰ Brian BARRY, *Why Social Justice Matters* (Cambridge: Polity, 2005), 5.

⁴¹ W ten sposób postrzega społeczeństwo chociażby Heinrich Pesch — zob. Heinrich PESCH, *Christliche Gesellschaftsordnung* (Freiburg, 1893), 46. Za: Zbigniew WALESZCZUK, „System solidaryzmu Heinricha Pescha”, *Perspectiva* 6 (2007), nr 1: 161.

⁴² Zapoczątkowała to encyklika *Rerum Novarum* Leona XIII.

⁴³ Papież ten pisał: „Przestrzeganie tych zasad sprawi, że poszczególne gałęzie wytwórczości spoją się i zjednoczą w jeden jakby organizm, aby na wzór członków ciała ludzkiego udzielać sobie pomocy i uzupełniać się wzajemnie. [...] Cała więc polityka społeczna winna być skie-

Prezentowana wyżej identyfikacja może jednak rodzić pewne wątpliwości. Głównie z tej racji, że zarówno w pismach Pescha, jak i papieży widoczna jest koneksja sprawiedliwości społecznej nie tylko ze sprawiedliwością wymienną⁴⁴, ale i sprawiedliwością ogólną, a także z ideą solidarności. Waldemar Wesoły podkreśla tę koneksję następująco: „Lansowana przez Piusa XI «sprawiedliwość społeczna» jest zbliżona do tomistycznej sprawiedliwości ogólnej (*iustitia generalis*) i łączy się za sprawiedliwością zamienną”⁴⁵.

Związanym wprowadzie z powyższymi rozważaniami, ale odrębnym aspektem zagadnienia, jest charakteryzowanie samej sprawiedliwości. W różnych podejściach widać, z jednej strony, uzasadnienie dla budowy ustroju stanowo-zawodowego, w którym sprawiedliwość społeczna jest traktowana jako norma (Pesch, Leon XIII, Pius XI), z drugiej zaś nawoływania do korekty porządku wolnorynkowego, wbudowanego we wspólnotę etyczną odwołującą się do sprawiedliwości społecznej jako do indywidualnej cnoty (Taparelli, Rosmini, Woroniecki, Novak, Benedykt XVI). Różnica podjęcia w tym względzie zainspirowała niektórych myślicieli do formułowania napomnienia, że sprawiedliwość społeczna jest cnotą indywidualną⁴⁶ oraz że „sprawiedliwość społeczna, jeśli jest czymś więcej niż nowym słowem dla dawnej rzeczy, to nie mieści się w systemie katolickiej filozofii moralnej”⁴⁷.

Sprawiedliwość społeczna nie musi być jednak rozumiana jako zasada określająca wymianę funkcji w organizmie społecznym. Można ją też rozu-

rowana ku odnowieniu ustroju «stanowo-zawodowego» [...], do których by należeli ludzie nie na mocy swego stanowiska na rynku pracy, ale zależnie od funkcji społecznej, którą wykonują”. PIUS XI, *Quadragesimo Anno*, MOP — Międzynarodowa Organizacja Pracy, dostęp 23.11.2015, <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>.

⁴⁴ Poza wspomnianymi powyżej encyklikami jej elementy występują, w różnych aspektach i konfiguracjach, w *Mater et magistra* Jana XXIII (choć w tym akurat wypadku zachodzi istotna różnica, jak podkreśla Wesoły: „Sprawiedliwość, o której mowa jest w encyklice, można określić jako rozdzielczą”. Waldemar WESOŁY, „Sprawiedliwość w nauczaniu Kościoła katolickiego”, *Studia Warmińskie* 47 (2010): 288), *Populorum progressio* Pawła VI, *Centesimus annus* oraz *Laborem exercens* Jana Pawła II i *Caritas in veritate* Benedykta XVI.

⁴⁵ W. WESOŁY, „Sprawiedliwość w nauczaniu Kościoła katolickiego”, 287.

⁴⁶ Michael Novak zwraca uwagę, że sprawiedliwość społeczna jest cnotą poszczególnych osób. Michael NOVAK, „Hayek: Practitioner of Social Justice”, w: Michael NOVAK, *Three in One: Essays on Democratic Capitalism, 1976-2000* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2001), 130.

⁴⁷ Emil MUHLER, *Die Idee des gerechten Lohnes nach katholischer Auffassung mit besonderer Berücksichtigung des Familienlohnes* (München: Kommissionsverlag Buch. Leohaus, 1924), za: L.W. SHIELDS, *The History and Meaning*, 45. Jak dodaje Shields: „tą dawną rzeczą jest sprawiedliwość prawna (ogólna)”. Ibidem. Za wyraz tendencji, w myśli katolickiej, przywracającej pierwotne rozumienie sprawiedliwości społecznej jako cnoty sprawiedliwości ogólnej, można traktować uwagi Jana Pawła II, a szczególnie Benedykta XVI: „Pragnienie dobra wspólnego i działanie na jego rzecz stanowi wymóg sprawiedliwości i miłości”. *Caritas in veritate*, 7.

mieć inaczej. Na przykład jako regułę wymiany dóbr między podmiotami kolektywnymi. Tego rodzaju opcja również nie jest wolna od trudności. Dotyczą one szacowania wartości obiektów wymienianych między grupami. Pochodną tego zagadnienia jest kwestia legitymizacji prerogatyw podmiotu podejmującego decyzje w imieniu zbiorowości⁴⁸. Innym problemem, którego nie będziemy szerzej rozwijać, jest — jak się wydaje — niezbyt fortunate, pochodzące od Arystotelesa, interpretowanie sprawiedliwej wymiany jako relacji polegającej na wyrównaniu wartości oferowanych i otrzymywanych przedmiotów⁴⁹.

PODSUMOWANIE

Interpretacja sprawiedliwości społecznej jako którejś z odmian sprawiedliwości wyrównawczej wymaga przyjęcia pewnych założeń. Wśród nich takiego, że uczestniczące w niej podmioty zbiorowe mogą być traktowane analogicznie jak jednostki. Tego rodzaju podejście do relacji społecznych pozwala na interpretowanie reguł kary, naprawy i wymiany w odniesieniu do grup społecznych i kohort. Ten modus postępowania rodzi jednak wiele wątpliwości. Dotyczą one zarówno zasadności samego zabiegu kolektywizowania, jak i jego konsekwencji. Pośród budzących kontrowersje skutków można wskazać na przykład deprecjację (składających się na godność osoby) indywidualnej wolności, odpowiedzialności, autonomii w podejmowaniu decyzji itp. Rozumiana w ten sposób sprawiedliwość społeczna utrudnia nie

⁴⁸ Problem ten wykracza poza ramy niniejszego opracowania. W tym przedmiocie warto jednak wskazać kilka tekstów, które go dotyczą. Zob. na przykład Steffen MAU i Benjamin VEGHTE, „Introduction: Social Justice, Legitimacy and the Welfare State”, w: *Social Justice: Legitimacy and the Welfare State*, red. Steffen Mau i Benjamin Veghte (Aldershot: Ashgate Publishing, 2007), 1–17; Emanuela CEVA i Enzo ROSSI, red., *Justice, Legitimacy, and Diversity: Political Authority Between Realism and Moralism* (New York: Routledge, 2013); Allen BUCHANAN, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

⁴⁹ W sprawie nieadekwatności postrzegania wymiany jako gry o sumie zero zob. Jesus Huerta de SOTO, „Teoria efektywności dynamicznej”, w: Jesus Huerta de SOTO, *Sprawiedliwość a efektywność*, przeł. Krzysztof Śledziński (Warszawa: Fijorr Publishing, 2010), 45 n; podobnie Russell KIRK, *Przyszłość konserwatyzmu*, przeł. Borys Walczyna (Warszawa: Prohibita, 2012), 168. W tym samym duchu Blaine J. FOWERS, *The Evolution of Ethics: Human Sociality and the Emergence of Ethical Mindedness* (London: Palgrave Macmillan, 2015), 185. Zresztą sam Stagiryta wypowiadał się w tej kwestii niejednoznacznie. Zob. ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska*, 187; *Etyka wielka*, przeł. Witold Wróblewski, w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 5 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996), 342.

tylko urzeczywistnianie się cnoty sprawiedliwości, ale i jej odniesienie do podstawowych ludzkich uprawnień. Również w aspekcie, w którym jest ona normą stosunków społecznych podobne nastawienie może budzić uzasadniony sprzeciw.

Charakteryzowanie sprawiedliwości społecznej nie ogranicza się jednak wyłącznie do jej identyfikowania z którąś odmian sprawiedliwości. Innym wątkiem jest zjednanie jej z ideami różnymi od sprawiedliwości. Wśród nich wyróżniane są zwłaszcza solidarność i równość.

BIBLIOGRAFIA

- ARYSTOTELES. *Etyka nikomachejska*. Przeł. Daniela Gromska. W: ARYSTOTELES. *Dzieła wszystkie*. T. 5, 77–300. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- ARYSTOTELES. *Etyka wielka*. Przeł. Witold Wróblewski. W: ARYSTOTELES. *Dzieła wszystkie*. T. 5, 309–383. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- BARRY, Brian. *Why Social Justice Matters*. Cambridge: Polity, 2005.
- BECKER, Gary Stanley. *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*. Przeł. Helena i Krzysztof Hagemerowie. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- BÖHM-BAWERK, Eugen von. *Kapitał i zysk z kapitału*. Tom II. Przeł. Władysław Zawadzki. Kraków: Gebethner i Wolff, 1925.
- BÖHM-BAWERK, Eugen von. *Teoria wycyzysku*. Przeł. Zygmunt Straszewicz. Warszawa: Wydawnictwo „Ligi Pracy”, 1920.
- BUCHANAN, Allen. *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- CAPEHEART, Loretta, i Dragan Milovanovic. *Social Justice: Theories, Issues, and Movements*. London: Rutgers University Press, 2007.
- CEVA, Emanuela, i Enzo Rossi, red. *Justice, Legitimacy, and Diversity: Political Authority Between Realism and Moralism*. New York: Routledge, 2013.
- CHMIELIŃSKI, Maciej. „Cele kary kryminalnej i czynniki ograniczające wymiar kary w oświeceniowych koncepcjach penologicznych”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 89 (2013): 34–48.
- LAVALETTE, Michael, i Gerry Mooney, red. *Class Struggle and Social Welfare*. New York: Routledge, 2013.
- CONSEDINE, Jim. *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*. Przeł. Michał Wołodźko i Kacper Gradoń. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, 2004.
- FADUL, Jose A. *More Lessons in Chess and in Life*. London: Lulu, 2009.
- FORTIN, Ernest L. „Natural Law and Social Justice”. W: Ernest L. FORTIN. *Classical Christianity and the Political Order: Reflections on the Theologico-political Problem*. Red. Brian J. Benestad, 223–242. Lanham: Rowman & Littlefield, 1996.
- FOWERS, Blaine J. *The Evolution of Ethics: Human Sociality and the Emergence of Ethical Mindedness*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- GHARAJEDAGHI, Jamashid. *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture*. Burlington: Elsevier, 2011.

- HUERTA DE SOTO, Jesus. *Sprawiedliwość a efektywność*. Przeł. Krzysztof Śledziński. Warszawa: Fijorr Publishing, 2010.
- JAN XXIII. *Mater et Magistra*. NON POSSUMUS! Dostęp 14.01.2016. http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Jan_XXIII/mater_et_magistra/II.php.
- JANKOWSKA, Anna. „Marksizm a filozofia sprawiedliwości: perswazyjna definicja sprawiedliwości a praktyka społeczna”. *Etyka* 19 (1981).
- KANT, Immanuel. *Metaphysik der Sitten*. Berlin: L. Heimann, 1893.
- KAUFMAN, Bruce E. „Economic analysis of labor markets and labor law: an institutional/industrial relations perspective”. W: *Research Handbook on the Economics of Labor and Employment Law*. Red. Michael L. Wachter, Cynthia L. Estlund, 52–104. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012.
- KIRK, Russell. *Przyszłość konserwatyzmu*. Przeł. Borys Walczyna. Warszawa: Prohibita 2012.
- KOWALCZYK, Stanisław. „Państwo a problem sprawiedliwości społecznej”. *Annales. Etyka w życiu gospodarczym* 12 (2009), nr 1: 171–178.
- LEE, John R. *Is “Social Justice” Justice? A Thomistic Argument for “Social Persons” as the Proper Subjects of the Virtue of Social Justice*. Ann Arbor: ProQuest, 2008.
- MARKS, Karol. *Kapitał*. T. I. Przekład zbiorowy. Warszawa: Hachette, 2010.
- MARKS, Karol. „Krytyka Programu Gotajskiego”. Przeł. Antoni Bal. W: Karol MARKS i Fryderyk ENGELS. *Dziela*. T. 19, 13–38. Warszawa: Książka i Wiedza, 1972.
- MARYNIARCZYK, Andrzej. „O właściwą miarę sprawiedliwego działania”. W: *Sprawiedliwość — idee a rzeczywistość*. Red. Piotr Jaroszyński i Mieczysław Albert Krąpiec, 15–25. Lublin: Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, 2009.
- MAU, Steffen, i Benjamin VEGHTE. „Introduction: Social Justice, Legitimacy and the Welfare State”. W: *Social Justice, Legitimacy and the Welfare State*. Red. Steffen Mau i Benjamin Veghte, 1–16. Aldershot: Ashgate Publishing, 2007.
- MESSNER, Johann. „Zum Begriff der sozialen Gerechtigkeit”. W: *Die soziale Frage und der Katholizismus. Die soziale Frage und der Katholizismus. Festschrift zum 40jährigen Jubiläum der Enzyklika « Rerum Novarum »*. Veröffentlichungen der Sektion für Sozial- und Wirtschaftswissenschaft der Görres-Gesellschaft, 416–435. Paderborn: F. Schöningh, 1931.
- MINOGUE, Kenneth. „Social Justice and the Metaphor of Gaps”. *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 2008, nr 1: 61–68.
- MOSLEY, Albert G., i Nicholas CAPALDI. *Affirmative Action: Social Justice or Unfair Preference?* Lanham: Rowman & Littlefield, 1996.
- MUHLER, Emil. *Die Idee des gerechten Lohnes nach katholischer Auffassung mit besonderer Berücksichtigung des Familienlohnes*. München: Kommissionsverlag Buch. Leohaus, 1924.
- MUKHERJEE, Ramkrishna. *Classification in Social Research: A Critique and Revision of the Free Will Defense in Theodicy*. Albany: SUNY Press, 1983.
- NOVAK, Michael. „Hayek: Practitioner of Social Justice”. W: Michael NOVAK. *Three in One: Essays on Democratic Capitalism, 1976-2000*. Red. Edward W. Younkins, 119–141. Lanham: Rowman & Littlefield, 2001.
- PECZENIK, Aleksander. „Dogmatyka prawa, sprawiedliwość i system”. W: *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach, 135–148. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2001.
- PEFFER, Rodney G. *Marxism, Morality, and Social Justice*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

- PESCH, Heinrich. *Christliche Gesellschaftsordnung*. Freiburg: Herder, 1893.
- PESCH, Heinrich. *Ethics and the National Economy*. Przeł. z niemieckiego na angielski Rupert Ederer. Manila: Divine Word Publications, 1988.
- PIUS XI, *Quadragesimo Anno*, MOP – Międzynarodowa Organizacja Pracy. Dostęp 23. 11. 2015. <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>.
- PLATON. *Gorgiasz*. Przeł. Władysław Witwicki. Kęty: Antyk, 1999.
- PLATON. *Państwo*. Przeł. Władysław Witwicki. Warszawa: Alfa, 1994.
- PLĄTEK, Monika, i Michał FAJST, red. *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. Warszawa: Liber, 2005.
- PLĄTEK, Monika. „Teoria sprawiedliwości naprawczej”. W: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. Red. Monika Plątek i Michał Fajst, 71–107. Warszawa: Liber, 2005.
- ROUCHE, Michel. „Wczesne średniowiecze w zachodniej Europie”. W: *Historia życia prywatnego*. t. 1: *Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*. Red. Philippe Ariès i Georges Duby. Przeł. Krystyna Arustowicz i Maria Rostworowska, 437–584. Wrocław: Ossolineum, 2005.
- SHIELDS, Leo William. *The History and Meaning of the Term Social Justice*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame, 1941.
- STOIŃSKI, Andrzej. *Idea sprawiedliwości społecznej. Wstępna klasyfikacja znaczeń*. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2017.
- TARASIEWICZ, Paweł. *Marksistowska koncepcja sprawiedliwości*. W: *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*. Red. Piotr Jaroszyński i Mieczysław Albert Krąpiec, 107–122. Lublin: Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, 2009.
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Dawny ustrój i rewolucja*. Przeł. Hanna Szumańska-Grossowa. Warszawa: Aletheia, 2005.
- WALESZCZUK, Zbigniew. „System solidaryzmu Heinricha Pescha”. *Perspectiva* 6 (2007), nr 1: 156–191.
- WESOŁY, Waldemar. „Sprawiedliwość w nauczaniu Kościoła katolickiego”. *Studia Warmińskie* 47 (2010): 281–305.
- WOLTERSTORFF, Nicholas. *Justice in Love*. Cambridge: Wm.B. Eerdmans Publishing, 2015.
- WRÓBEL, Piotr. „Postulat sprawiedliwości społecznej a idea sprawiedliwości”. *Studia Socialia Cracoviensia* 5 (2013), nr 1: 135–150.
- ŻYRO, Emilia. „Aksjologiczna treść pojęcia sprawiedliwości w poglądach Karola Marksa”. *Etyka* 1 (1966): 191–217.

PRZEOBRAŻENIA
IDEI SPRAWIEDLIWOŚCI SPOŁECZNEJ
CZĘŚĆ II: SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA
JAKO SPRAWIEDLIWOŚĆ WYRÓWNAWCZA

Streszczenie

W latach 40 XIX wieku Luigi Taparelli i Antonio Rosmini wprowadzili do publicznego obiegu termin „sprawiedliwość społeczna”. Od tamtego czasu znaczenie tego pojęcia znacznie się poszerzyło. Literatura przedmiotu notuje liczne identyfikacje tego conceptu. W tej części wskazane zostały utożsamienia sprawiedliwości społecznej ze sprawiedliwością wyrównawczą (w odmianach: karzącej, naprawczej i wymiennej). Niektóre z tego rodzaju identyfikacji zakładają

istnienie podmiotów kolektywnych. Występują one jako czasowe bądź przestrzenne grupy społeczne i kohorty.

METAMORPHOSES
OF THE IDEA OF SOCIAL JUSTICE
PART II: SOCIAL JUSTICE AS A COMMUTATIVE JUSTICE

Summary

In the 1840's, due to Luigi Taparelli and Antonio Rosmini, the term of "social justice" emerged. Since that time, its meaning has developed in many ways. In the literature of the subject, one can find numerous identifications of the term "social justice". The article focuses on the identity of this term with justice framed as: a commutative justice (in its varieties: retributive, restorative and justice of exchange). Some of these concepts assume the existence of some kind of social persons. The author, in inevitably approximate analyses, tries to show specificity of particular types of meanings assigned to the notion of "social justice".

Słowa kluczowe: etyka; filozofia polityki; sprawiedliwość; sprawiedliwość społeczna; sprawiedliwość wyrównawcza.

Key words: ethics; philosophy of politics; justice; social justice; commutative justice.

Information about Author: ANDRZEJ STOIŃSKI, Ph.D. — Institute of Philosophy, University of Warmia and Mazury in Olsztyn; address for correspondence: ul. K. Obitza 1, PL 10-725 Olsztyn; e-mail: andrzej.stoinski@gmail.com